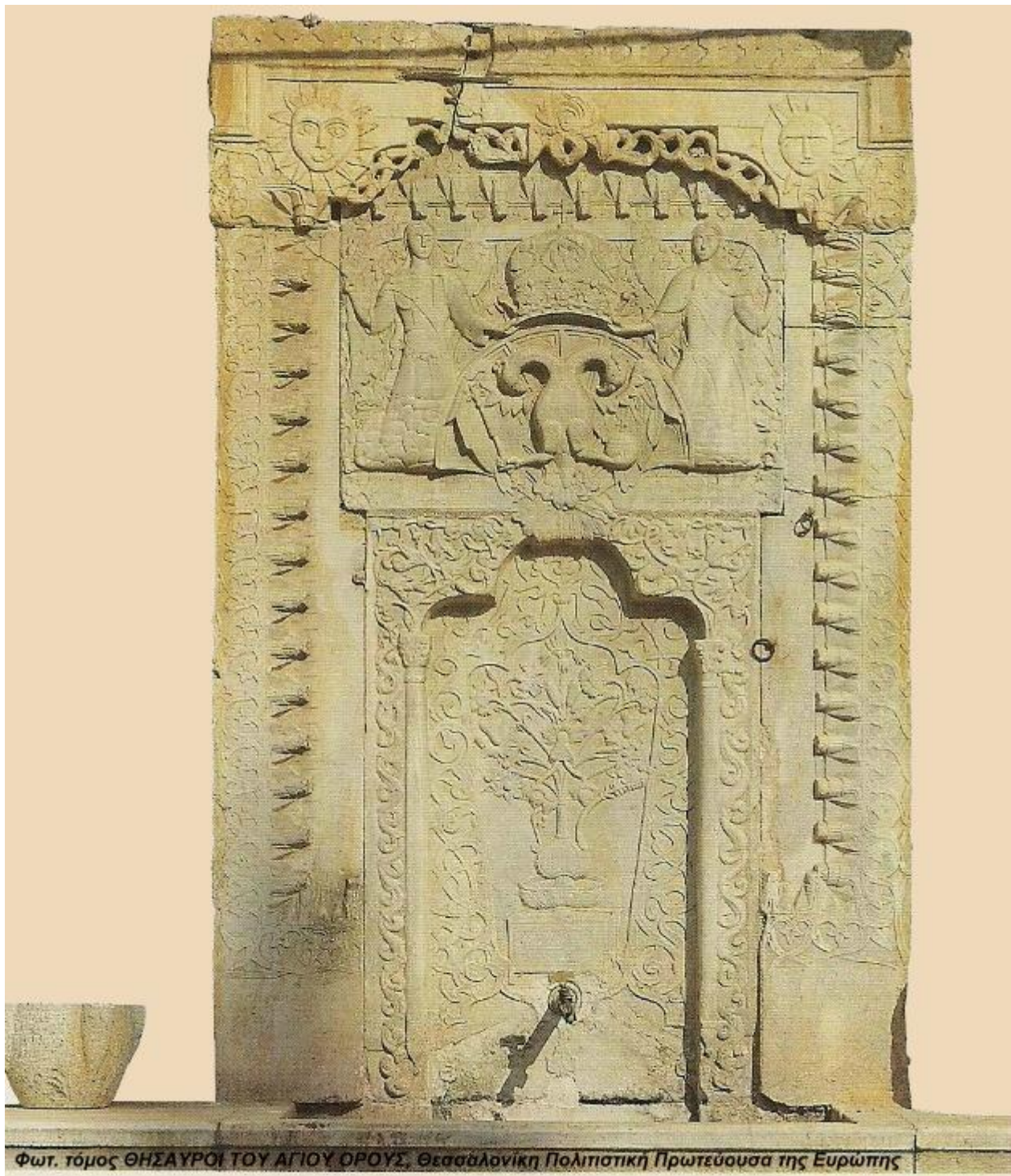

11 Απριλίου 2016

Λιθανάγλυφα στο Άγιο Όρος και οι μάστορες της πέτρας

[Ορθοδοξία και Ορθοπραξία / Άγιον Όρος / Επιστήμες, Τέχνες & Πολιτισμός](#)

Η οικοδομική και η μαρμαροτεχνική δραστηριότητα στο Άγιον Όρος, κατά τη νεοελληνική περίοδο, συνενώνουν δύο ρεύματα οργανωμένων μαστόρων της πέτρας: αφενός τους οικοδόμους πετράδες της Ηπείρου και της Μακεδονίας - Θράκης και αφετέρου τους νησιώτες μαρμαράδες και μαρμαρογλύπτες, Τηνιακούς και άλλους.

Οι πρώτοι ασχολήθηκαν κυρίως, από παλαιότερους ήδη χρόνους, με την

οικοδόμηση των μοναστηριακών κτιρίων, το μέγιστο μέρος των οποίων ανήκει στον τύπο της “βορειοελλαδίτικης αρχιτεκτονικής”. Οι αρχιτεκτονικές τους ικανότητες είναι εντυπωσιακές, τα λιθανάγλυφα όμως που μας άφησαν είναι δευτερεύοντα, κυρίως κτητορικές επιγραφές και απλές διακοσμήσεις σε πέτρα, σύμφωνα άλλωστε με τον γενικότερο προσανατολισμό της βορειοελλαδίτικης λιθογλυπτικής που ήταν βασικά “χτιστάδικη”, συμπληρωματική δηλαδή της οικοδομικής.

Από αυτούς τους λαϊκούς αρχιτέκτονες και οικοδόμους, όσων τα ονόματα διέσωσαν οι πηγές, ας αναφερθούν ενδεικτικά: ο “Συρόπουλος Διονύσιος Χ(ατζής) και πρωτομάστορης” του παραθαλάσσιου πύργου και του περιβόλου του (“μπαρμπακά”) της Μονής Καρακάλου (1534)· ο Θεοφάνης, αρχιτέκτονας του Καθολικού της Μονής Διονυσίου (1547)· ο “Νικηφόρος μοναχός μαΐστωρ” σε επιγραφή της Μονής Βατοπαιδίου (1604)· ο αρχιτέκτονας Κωνσταντίνος από τους Επιβάτες της Θράκης που σχεδίασε το Καθολικό της Μονής Ξηροποτάμου και ο κάλφας Χατζη-Κωνσταντής Καραμανλής (από την Καραμανία) που το εκτέλεσε (1763), κατά μαρτυρία του Καισάριου Δαπόντε· ο “Παχώμιος αρχιτέκτων” σε επιγραφή του παλαιού ναού του Αγίου Ανδρέα ή Σεράι (1768)· ο αρχιτέκτονας Χριστόδουλος από τη Γλώσσα Σκοπέλου που εκτέλεσε ρωσικό σχέδιο για το Κυριακό της Σκήτης του Αγίου Ανδρέα (1881-1900)· ο “τέκτων Ιωάννης Στυλιανού από χωρίον Μπελκαμέν της Φλώρινας”, κατά την επιγραφή, που οικοδόμησε την πολυόροφη νότια πτέρυγα της Σιμωνόπετρας (1862-1864), και άλλοι. Για τον τελευταίο μαθαίνουμε από έγγραφο της Μονής ότι ήταν Αρβανίτης. Η περίπτωση του είναι συναφής με τους Αρβανίτες μαστόρους και εργάτες, τους εγκατεστημένους την ίδια εποχή (μέσα 19ου αιώνα) στη Χαλκιδική, απ’ όπου γύριζαν για δουλειά, τόσο στα χωριά της περιοχής όσο και στο Όρος.

Η άλλη κατηγορία των μαστόρων της πέτρας, είναι οι μαρμαράδες και οι μαρμαρογλύπτες, νησιώτες κατά κανόνα, από τους οποίους προέρχονται τα μαρμάρια αρχιτεκτονικά μέλη και τα λιθανάγλυφα που κοσμούν τον Άθω: θωράκια, κιονόκρανα, φιάλες, κρήνες, πορτοσιές, ανάγλυφες εικόνες και άλλες πλάκες, τέμπλα, ηγουμενικοί θρόνοι, προσκυνητάρια κ.ά. Ο μεγάλος αριθμός τους οφείλεται στην ύπαρξη χορηγών-αφιερωτών κατά τις περιόδους ευρωστίας των μονών, αφού το μάρμαρο είναι υλικό που η αξιοποίησή του συνδέεται με εποχές οικονομικής ακμής. Τα έργα αυτά -που κυρίως ενδιαφέρουν εδώ- ανήκουν σε δύο φάσεις, σύμφωνα με γενικότερη άλλωστε διαίρεση. Η πρώτη φάση, εκείνη της “λαϊκής λιθογλυπτικής”, τοποθετείται στην προ της Ανεξαρτησίας περίοδο (με συμβατικό όριο το 1830) και επιβιώνει ως το τέλος περίπου του 19ου αιώνα. Θεματολογικά και τεχνοτροπικά χαρακτηρίζεται από το λαϊκό ύφος, δηλαδή τη συγχώνευση παραδοσιακών (βυζαντινών και ανατολικών) στοιχείων με δυτικές μπαρόκ επιδράσεις. Η δεύτερη φάση, εκείνη της “εμπειρικής μαρμαρογλυπτικής”, καλύπτει τη μετά την ανεξαρτησία περίοδο του 19ου αιώνα αλλά και του 20ού. Ασκείται κυρίως από τηνιακά εργαστήρια και χαρακτηρίζεται από την επικράτηση του νεοκλασικισμού, την κατασκευή συναφών προς αυτόν έργων, εκκλησιαστικών και κοσμικών, και την επαφή των εμπειρικών μαστόρων με επιστήμονες αρχιτέκτονες και ακαδημαϊκούς γλύπτες.

Με την οικονομική και πολιτιστική αναγέννηση του Ελληνισμού τον 18ο αιώνα, επεκτείνεται στο Όρος η βυζαντινή παράδοση του μαρμάρου και, προϊόντος του χρόνου, όλο και περισσότερο μονές και σκήτες λαμπρύνονται με έργα μαρμαρογλυπτικής. Στη Μονή Ιβήρων κατασκευάζεται το 1735 μια θαυμάσια κρήνη [φωτογραφίες πάνω (αρ. 7.1)] και μια δεύτερη, ασφαλώς από το ίδιο εργαστήριο, η πλάκα της οποίας εντάχθηκε αργότερα (το 1852) σε μια άλλη κρήνη, τετράπλευρη, μαζί με γλυπτά νεότερα και παλαιότερα (θωράκιο της βυζαντινής περιόδου), και με ομοιοκατάληκτη επιγραφή που αντιγράφει όμοια της Μονής Αγίου Παύλου.

Μαρμάρινη εικόνα της Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής, πιθανώς του 1738, είναι εντοιχισμένη στο κωδωνοστάσιο της Μονής Ξηροποτάμου, ενώ η ανέγερση του Καθολικού της Μονής, το 1761-1763, με ενέργειες του λόγιου μοναχού Καισάριου Δαπόντε, την εκόσμησε και με άλλα ανάγλυφα, όπως θωράκια με δικέφαλους αετούς κάτω από μαρμάρια πλαίσια παραθύρων, στη βόρεια και στη νότια όψη του. Την ίδια περίπου εποχή έφερε ο Δαπόντες τη λεκάνη της φιάλης κατασκευασμένη από χιώτικο εργαστήριο με κόκκινο μάρμαρο (αρ. 7.3), ενώ το 1783 προστέθηκε στη φιάλη και το περιστύλιο με τα θωράκιά του (αρ. 7.3α, 7.3β). Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα πρέπει να χρονολογηθούν επίσης ανάγλυφη εικόνα της Παναγίας εντοιχισμένη στον νάρθηκα της Μονής, κρήνη με δικέφαλο αετό κοντά στον ξενώνα, καθώς και ο θρόνος του εξωνάρθηκα.

Του 18ου αιώνα είναι και ο μαρμάρινος ηγουμενικός θρόνος της Μονής Παντοκράτορος που ακολουθεί πρότυπα ξυλόγλυπτων κατασκευών. Σημειώνω ακόμη ενδεικτικά τη φιάλη της Μονής Δοχειαρίου (1765), την ανάγλυφη πλάκα του καμπαναριού του Πρωτάτου, από νησιώτικο ασφαλώς εργαστήριο (1781, αρ. 7.2), κρήνη στη Μονή Αγίου Παύλου του 1794, κρήνη στον όροφο του ξενώνα της Μονής Διονυσίου κ.ά.

Περνώντας στον 19ο αιώνα παρουσιάζεται έξαρση των οικοδομικών και μαρμαρογλυπτικών εργασιών στο Άγιον Όρος, ιδιαίτερα από την εποχή ανέγερσης του Καθολικού της Μονής Εσφιγμένου (1808-1811) έως την έναρξη του αγώνα του 1821, ο οποίος και διέκοψε κάθε σχετική δραστηριότητα. Ειδικότερα εντοπίζουμε την παρουσία τηνιακών εργαστηρίων. Ο αρχιτέκτονας της Εσφιγμένου, κατά τον Σμυρνάκη, “ήν Τήνιος την πατρίδα, σχεδιάσας και το καθολικόν του Αγίου Παύλου”. Κατά μία λογική εκδοχή (εφόσον -και ενόσω- δεν υπάρχουν τεκμήρια) πρόκειται για τον Δημήτριο Φιλιππότη, πατέρα του επίσης εμπειρικού αρχιτέκτονα Ζαχαρία Φιλιππότη, του συνεχιστή μετεπαναστατικά των εργασιών του Καθολικού. Το γεγονός είναι ότι επισημαίνεται, από το 1808, η παρουσία ενός τηνιακού εργαστηρίου στον Άθω, ταυτόχρονα οικοδομικού και μαρμαροτεχνικού, κατά τον κανόνα που επικρατούσε τότε.

[Λιθανάγλυφα στο Άγιο Όρος και οι μάστορες της πέτρας03](#)

Το ίδιο εργαστήριο σχεδιάζει το 1817 και θεμελιώνει το Καθολικό του Αγίου Παύλου, ενώ σ' αυτό ή και σε άλλο που δουλεύει παράλληλα -τηνιακό πάντως- οφείλεται μια σειρά μαρμάρινων κατασκευών με γλυπτό διάκοσμο στη Μονή, από το 1816 ως το 1821, όπως:

- η ανακαίνιση και ο καλλωπισμός του κωδωνοστασίου (1819-1820) και μαζί πολλές ανάγλυφες πλάκες εντοιχισμένες σήμερα, σε δεύτερη χρήση, ψηλά στις εξωτερικές όψεις του Καθολικού (αρ. 7.4).

- η ανακαίνιση της Τράπεζας, του μαγειρείου και των υπερκείμενων αρχονταρικών με το παρεκκλήσι τους, το 1820. Σώζεται μόνο η θαυμάσια διακοσμημένη πορτοσιά και το υπέρθυρο, τοποθετημένα στην είσοδο της νέας τράπεζας (1894). Στο κλειδί του θυρώματος η φυλακτική παράσταση του Παντοκράτορος επί νεφέλης παραπέμπει σε όμοια παράσταση πορτοσιάς της Τήνου (Μεγαλομάτα Κτικάδου, 1823) και στο τηνιακό εργαστήριο της Μονής Ξενοφώντος (βλ. και αρ. 10).

- βρύση στα βόρεια του Καθολικού με ανάγλυφο μπαρόκ αψίδωμα και πτυχωτό παραπέτασμα περασμένο σε κρίκους (1817) και με δικέφαλο αετό στην επίστεψη (1816).

- βρύση του 1821, κάτω από το καμπαναριό, με επιγραφή εντός μεταλλίου και έξεργο φυτικό διάκοσμο (σήμερα τμήματά της βρίσκονται σε αίθουσα κοντά στον Ξενώνα).

- άλλες βρύσες (1817, 1821), τις επιγραφές των οποίων -όπως και των προηγούμενων- έχουν δημοσιεύσει οι Millet, Pargoire, Petit, και λοιπές κατασκευές "δια δαπάνης Ανθίμου αρχιμανδρίτου".

Στην παρουσία των τηνιακών μαρμαράδων οφείλονται (με περισσότερες ή λιγότερες πιθανότητες) έργα αυτής της δεκαετίας και σε άλλες μονές, όπως:

- στη Μονή Ξενοφώντος, το 1819-1820 κατά την οικοδόμηση του νέου Καθολικού: περιθύρωμα και υπέρθυρο πύλης, είσοδος από τον πρόναο στον ναό, παράθυρα και θωράκια των πλαγίων όψεων, εξωτερικοί κίονες με κιονόκρανα κ.ά.

- στη Μονή Μεγίστης Λαύρας: εξωνάρθηκας με μαρμάρινους κίονες και θωράκια, 1814.

- στη Μονή Παντελεήμονος: Καθολικό (1812-1821), όπου τα κιονόκρανα της πρόσοψης είναι όμοια με εκείνα της Μονής Ξενοφώντος· ηγουμενικός θρόνος (1815).

- στη Μονή Κουτλουμουσίου: φιάλη με τα θωράκιά της και κρήνη, 1813-1816.

Μετά το 1830 και την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους η μαρμαρογλυπτική στον Άθω συνεχίζεται ακμαία, σε συσχετισμό πάντα με την οικοδομική αλλά και αυτοτελώς. Νέο δεδομένο, η κατασκευή μαρμάρινων πλέον τέμπλων, προσκυνηταρίων και κιβωρίων. Τεχνοτροπικά χαρακτηρίζεται στην αρχή και πάλι από το μπαρόκ, γρήγορα όμως υιοθετεί τον νεοκλασικισμό. Έντονη πάντα

παραμένει η παρουσία των Τηνιακών έως τις αρχές του 20ού αιώνα.

Στη Μονή του Αγίου Παύλου, ο Ζαχαρίας Φιλιππότης, πατέρας του μεγάλου γλύπτη Δημητρίου Φιλιππότη, συνεχίζοντας τις διακοπείσες εργασίες, οικοδομεί, μαζί με τον αδελφό του Ιωάννη, το Καθολικό (1839-1844), το μόνο ολομάρμαρο του Αγίου Όρους. Το 1860-1862 επανέρχεται κατασκευάζοντας δύο μαρμάρινα προσκυνητάρια - "θρόνους", την πύλη που χωρίζει την αυλή από τον κυρίως ναό και άλλες κατασκευές στη λιτή, αντί ποσού 18.000 γροσίων και ως ευλογία 2,5 οκάδες λάδι και 2,5 οκάδες ρακί κατά μήνα. Τις εργασίες του συνεχίζει ο γιος του Γεώργιος Ζ. Φιλιππότης το 1874, μαζί με τον συμπατριώτη του Γιαννακό Χαλκιόπουλο, επιστρώνοντας το δάπεδο του ναού και του εξωνάρθηκα και προσθέτοντας ομφαλούς. Ακολουθεί μια σειρά κατασκευών στη Μονή από τον επίσης Τηνιακό μαρμαρογλύπτη Ιωάννη Φ. Λυρίτη ή Καραΐσκο: επίστρωση της παλαιάς τράπεζας (1895), κατασκευή του εξαιρετικού τέμπλου του Καθολικού (1899-1900) αντί 750 λιρών Τουρκίας, η εκ νέου επίστρωση της Τράπεζας μετά την καταστροφή της από πυρκαγιά, μαζί με 26 τραπέζια (1903), η κατασκευή του τέμπλου της εξαρτημένης από τη Μονή Σκήτης του Αγίου Δημητρίου ή Λάκκου (1903), καθώς και δύο προσκυνηταρίων και του δαπέδου της ίδιας σκήτης (1904).

Στη Μονή Ιβήρων, ο προαναφερθείς Γεώργιος Ζ. Φιλιππότης και ο γιος του Ζαχαρίας κατασκεύαζουν το 1888-1890 το κιβώριο της Αγίας Τράπεζας και τρία προσκυνητάρια.

Στη Μονή της Μεγίστης Λαύρας ο Ιωάννης Χαλεπάς, πατέρας του άλλου μεγάλου της νεοελληνικής γλυπτικής Γιαννούλη Χαλεπά, κατασκευάζει το 1886 το τέμπλο του Καθολικού και το κιβώριο της Αγίας Τράπεζας, έναντι 621 οθωμανικών λιρών (και "για ριγάλο" 50 εικοσόφραγκα).

Στη Μονή Καρακάλου, σύμφωνα με επιγραφή σε δακτυλικό εξάμετρο στο ανώφλι προς τον εσωνάρθηκα του Καθολικού, εργάστηκε ο "Δημήτριος εκ Τήνιοι Μαυρομαράς λάεσσι μαρμαρέοισιν, σμίλη και γλυφάνω", το 1859.

Στη Μονή Ξενοφώντος, το μαρμάρινο τέμπλο που κατασκευάστηκε το 1840, μαζί με την Αγία Τράπεζα, "εξ αθωικών και τηνίων μαρμάρων", είναι επίσης έργο Τηνιακών, αναφέρεται μάλιστα ως υπόδειγμα στα συμφωνητικά της Μονής του Αγίου Παύλου, τόσο με τον Ζαχαρία Φιλιππότη το 1860 όσο και με τον Ιωάννη Λυρίτη το 1899.

Για τις άλλες μαρμάρινες κατασκευές και τα ανάγλυφα του 19ου αιώνα στον Άθω, δεν μπορούμε αυτή την στιγμή να επισημάνουμε εργαστήρια. Ενδεικτικά αναφέρω νεοκλασικά περιθυρώματα με αέτωμα στη Μονή Παντοκράτορος (1847), το μπαρόκ περιθύρωμα της Μονής Παντελεήμονος (1855, αρ. 13), τη φιάλη της Μονής Ιβήρων (1865), την πύλη και τα προπύλαια της ίδιας Μονής με ραβδωτούς κίονες (1867), το τέμπλο της Μονής Κασταμονίτου (1867 περίπου), κρήνη έξω από τη Μονή Βατοπαιδίου (1884), πρόστυλη είσοδο και πύλη στη Μονή Γρηγορίου

(1894-96) κ.ά.

Η χρηστική λειτουργία των μαρμάρινων κατασκευών δένεται με τη φυλακτική λειτουργία του διακόσμου, με πανάρχαια σύμβολα, επαναξιολογημένα, που αποσκοπούν στην προστασία της εισόδου και των υδάτων, κι ακόμη με τη δηλωτική λειτουργία ανάγλυφων εικόνων και κτητορικών επιγραφών. Η σύνθεση σε πρώτη φάση χαρακτηρίζεται από τις γενικές τάσεις της λαϊκής λιθογλυπτικής, δηλαδή τη σχηματοποίηση, τη συμμετρική επανάληψη, τον τονισμό του κυρίου θέματος με το μέγεθος, τον “φόβο του κενού”, την αισιοδοξία και τη διακοσμητική διάθεση. Σε δεύτερη φάση επικρατεί ο νεοκλασικισμός με τα γνωστά θεματολογικά και τεχνοτροπικά του χαρακτηριστικά. Ωστόσο, μπαρόκ παραδοσιακά ανάγλυφα θα επιβιώσουν σποραδικά και σ’ αυτήν την περίοδο. Σε όλες τις περιπτώσεις επισημαίνεται η υπερίσχυση των νησιώτικων εργαστηρίων.

Αλέκος Ε. Φλωράκης

Βιβλιογραφία: Βλάχος 1903. Σμυρνάκης 1903. Millet - Pargoire - Petit 1904. Λάμπρος 1909, σ. 433-474. Πολίτης 1913, σ. 185-235. Πάλλας 1953, σ. 413-452. Μυλωνάς 1963, σ. 189-207. Ζώρα 1966, σ. 35-56. Νικόδημος Νεοσκητιώτης 1975. Κορρέ 1978. Βασιλειάδης 1979. Φλωράκης 1980. Λυδάκης 1981. Δαγκούλης - Λυμπέρης 1985. Γιουλάκη-Βουτυρά 1989. Καραγάτση 1990. Θεοχαρίδης 1991 (1), σ. 76-86. Θεοχαρίδης 1991 (2), σ. 253-270. Φλωράκης 1992, σ. 184-199. Ζώρα 1993, σ. 1-77. Φλωράκης 1995. Χατζηφώτης 1995. Καραγάτση 1996.

Πηγή: elpenor.org, agioritikesmnimes.blogspot.gr